

lapokról, Engels első magyar olvasóiról, Tánccsicsról, a márciusi ifjakról és a 12 pontról, Irinyi Józsefről és Liszt Ferencről. Van közöttük hosszú tanulmány és esszé, de van néhány bekezdésből álló megemlékezés, ünnepi cikk egyaránt. Csupa elmemozdító írás, csupa inspiratív gondolat még a legrövidebb szösszenetben is. Legfeljebb azt sajnálom, hogy Lukácsy az esszékhez igyekezett idomítani tanulmányait, azaz elhagyta a jegyzetapparátust, és az érdeklődőt az eredeti megjelenési helyekhez utasította. Nyilván a rendelkezésére álló húsz-egynéhány ívvel való takarékoskodás szólt közbe itt is, a jegyzetek elmaradásáért azonban legalább olyan nagy kár, mint a Petőfiről szóló alaptanulmányokért. A szakmabeliek biztosan örültek volna a pontos útbaigazításnak, az úgynevezett „művelt nagyközönség” meglehetősen elvékonyodott rétegét pedig aligha zavarta volna az a néhány apró betűs oldal ott a könyv végén, a tartalomjegyzék előtt.

Petőfi-kutató, valóban?

A kötet tematikai gazdagsága és sokszínűsége cáfolni látszik ezt. És cáfol maga Lukácsy is könyve rövid utószavában: „*Annak idején sokan Petőfi-kutatónak neveztek; ez ellen mindig tiltakoztam, mert nem egyetlen – mégoly nagy – személyiség érdekelt, hanem egy korszak: a reformkor nálunk, a forradalmak kora Európában, s ezeknek sokféle színe, számos egyénisége, történelem, eszmék, kultúra, alkotó író és cselekvő ember együtt. Kiválasztásukban vonzalmaim vezettek, feladatokat nem vállaltam.*”

Így igaz, kétségtelenül. Én mégis azt hiszem, hogy az utóbbi fél évszázad irodalomtudósai közül Lukácsy áll (és áll még mindig) a legközelebb ahhoz, hogy megalkossa az új és már nagyon hiányzó modern monográfiát Petőfiről. Szerencsésebb csillagzat alatt munkájával régen elkészült volna, s nagyon remélem, hogy a Balassi Kiadónak a mostani tanulmánykötet után lesz még alkalma újabb, a XIX. századi költőről szóló vaskos könyvének bemutatására is.

Szabély Mihály

VÉLEMÉNYEK ÉS ÍTÉLETEK

Halmai Gábor: Az egyesülés szabadsága. Az egyesülési jog története

Atlantisz–Medvetánc, 1990. 238 oldal, 160 Ft

Halmai Gábor: A vélemény szabadság határai

Atlantisz, 1994. 338 oldal, 495 Ft

Két könyvről lesz tehát szó, de közel sem egyenlő súllyal: írásom nagyobbik részében a második kötettel, A VÉLEMÉNYSZABADSÁG HATÁRAI-val (továbbiakban: VÉLEMÉNYSZABADSÁG) foglalkozom. Az egyik nyilvánvaló okra maga Halmai is utal AZ EGYESÜLÉS SZABADSÁGA (továbbiakban: EGYESÜLÉS) előszavában, amikor mentegetőzik amiatt, hogy könyve – persze: egyáltalán nem sajnálatos változások következtében – már megjelenésekor „*részben jogtörténeté vált*” (EGYESÜLÉS, 13. o.). Nem is elsősorban az ártott a kötet időszerűségének, hogy az itt még nagy terjedelemben tárgyalt „szocialista jogrend” a múlté lett, hanem inkább az, hogy a többpártrendszer megszilárdulása után az egyesülés kérdése nálunk is elveszítette égető aktualitását. Nem így a vélemény szabadság kérdése, amely a nyugati társadalmakban ma is újabb és újabb dilemmákat kiváltó izgalmas kérdés, s valószínűleg az marad nálunk is, a médiumokról szóló törvény esetleges elfogadása után is. Ugyancsak a VÉLEMÉNYSZABADSÁG felé fordítja a figyelmet a recenzens szakmai érdeklődése is (amely nem jogi vagy politológiai, hanem szociológiai, és amely elsősorban, fogalmazzunk így, az eszmék és vélekedések társadalmi beágyazottságára irányul); valamint az is, hogy ez a kötet érezhetően rutinosabb kézzel megírt mű, mint az EGYESÜLÉS.

Bár ma már egyaránt a polgári alapjogok közé tartoznak, történetileg az egyesülés szabadságának és a véleménynyilvánítás szabadságának követelése, alátámasztása és kodifikálása korántsem járt kéz a kézben. A vélemény szabadság büszkélkedhet – a kora újkortól kezdve – a támogatók patinásabb névsorával, Milontól Jeffersonon át Kossuthig sokan vallották ezt a legfontosabb szabadságjognak; s kodifikálására, tehát törvé-

nyekben való rögzítésére is korai és igen befolyásos példákat találhatunk: a kontinentális gondolkodók jelentős része által már a XVIII. században irigyelt angliai joggyakorlat mellett mindenekelőtt az amerikai alkotmány Első Kiegészítését.

Ezzel szemben az egyesülési jog kodifikálására nincs példa a XIX. század előtt. „Szabadság kis körei” vagy sem, Halmai Gábor határozott különbséget tesz a középkorra jellemző *korporációk* – amelyeket a szokásjog vagy az uralkodói szándék hozott létre – és az *egyesületek* – amelyek tagjai szabad akaratából jöttek létre – között.¹ A korporatív gondolat, bár számos feltámadása után máig jelen van, ideálként rendszerelméleti érveléssel megerősítve, társadalmi gyakorlatként például a kötelező tagságú kamarákban, alapjában véve mégis háttérbe szorult. Ugyanakkor a korporativizmus ellenfelei közül sem állt mindenki a szabad egyesülés elvi talaján. Sőt a felvilágosodás számos gondolkodója – mindenekelőtt Rousseau – még hevesebben ellenzte az egyesülés szabadságát, illegitimnek tartva minden közvetítést az egyén és az általános akarat között. A francia forradalomban ezek az elvek az állami politika igazolására szolgáltak – igen tanulságos az 1791-es Le Chappelier-törvény idézése: „Az azonos rendű és foglalkozású polgárok által létrehozott mindenfajta egyesülés megsemmisítése a francia alkotmány egyik alapelve. Újraalapításuk minden ürüggyel, bármilyen formában tilos.» Ehhez még hozzátesszi, hogy a tilalom megsértése »a szabadság és az emberi jogok elleni merényletnek minősül.« (EGYESÜLÉS, 30. o.) Ugyanakkor a korabeli francia törvényhozás lehetővé tette a radikális *politikai* pártok működését, érdekes korai példáját mutatva annak, amit egyes XX. századi rendszerekben „dialektikus gondolkodásnak” neveznek majd.²

Mindenesetre a XX. századra kialakult szabályozások mindkét területen idomultak környezetükhöz: az egyesülés és véleménynyilvánítás szabadságának szabályozása más alapjogok szabályozásához igen hasonló módon rendszertipikus eltéréseket mutat a nagy „jogcsaládokban”, az angolszászban, a római–germán jogban és a szocialista jogban.

Az angolszász jogrendben az alkotmány vagy hasonló jogszabályok³ nem rögzítik az egyesülési szabadságot, de az a *common law*, a

bírósági *precedensjog* gyakorlatában érvényesülhet. A bírák ezen jog védelmének indoklásaiban összeköthetik azonban a klasszikus alapjogok közé tartozó – például az Egyesült Államok alkotmányában is említett – gyülekezési szabadsággal. (EGYESÜLÉS, 52. o.)

A kontinentális nyugat-európai jogrendben – köztük a paradigmaticusnak tekinthető német jogban – körülírt, részletes szabályozás a jellemző, általában – Franciaország kivételével – az alkotmányban rögzítve, néha külön törvénnyel kiegészítve. Azon szervezetek közül, amelyekre a szabadságjog hatálya kiterjed, csak a szakszervezetek vannak – némi esetben – nevesítve.

A szocialista országok szabályozására kitérve, Halmai felteszi a (szónoki) kérdést, vajon létezett-e egyáltalán ilyen koncepció, „vagy egész egyszerűen az egyesülési jog nem-létét elfedni hivatott szabályozási technikáról-praktikáról van szó?”. (EGYESÜLÉS, 74. o.) Ezen országok alkotmányaiban elvileg minden alapjog biztosítva volt, de nem mint emberi jog, hanem mint a „dolgozók joga”, kiegészítve egy sor gumirendszabállyal, amelyek a gyakorlatban korlátlan mérlegelési lehetőséget biztosítottak a hatóságoknak e jogok megadásában vagy visszavonásában. Igen jellemző, hogy Magyarországon az egyesületalakítási szabályozás az ötvenes évektől a rendszer utolsó szakaszáig folyamatosan szigorodott, illetve hogy jogi – nem politikai! – értelemben a szűkebben vett politikai szervezetek, pártok, szakszervezetek megalakításának kevesebb akadálya volt, mint a politikailag garantáltan semleges szervezeteké.

A VÉLEMÉNYSZABADSÁG-ban az egyes jogcsaládok – legalább az említés szintjén – teljességre törekvő ismertetése helyett a szerző csak a legfontosabbnak tekintett *amerikai, német*, valamint a *nemzetközi* és a *magyar* szabályozási gyakorlattal és elvekkel foglalkozik. Míg az előző kötetben sokszor oldalakon keresztül ismerteti, miben különböztek a török vagy a portugál jogtechnikai megoldások a némettől, az albán vagy csehszlovák megfogalmazások a szovjettől, addig a VÉLEMÉNYSZABADSÁG-ban példák, ítéletek, indoklások sorával találkozhatunk.

Az amerikai alkotmány maga nem tartalmaz alapjogi katalógust, ezt az 1791-ben elfogadott első tíz kiegészítés tartalmazza, rögzítve

tön az első helyen a szólás szabadságának garantálásával. Az angolszász felfogásban azonban ezek a jogok állam előttiek, s a törvényhozó a lehetőségét is ki akarta zárni annak, hogy az állam ezeket a jogokat korlátozni tudja. Épp ezért magának az alkotmánynak a szövege tiltja meg a Kongresszusnak, hogy olyan törvényeket hozzon, amelyek korlátozhatják az alapjogokat. A többségi felfogás szerint azonban ez nem jelenti a kifejezés szabadságának abszolút korlátlanóságát – a korlátozásokat azonban csak az indokolhatja, ha bíróság állapítja meg a jogsértést, méghozzá konkrét eset vizsgálata kapcsán. Mindez rendkívüli befolyást biztosít az amerikai bírósági szervezet, mindenekelőtt az irányadónak tekintett Legfelsőbb Bíróság (Supreme Court) számára.⁴

Az angolszász precedensjog eme sajátossága eléggé közismert, mint ahogy az is, hogy a magyar jogrendre hagyományosan nagyobb befolyást gyakoroló, ellenpontként szinte kinálkozó német jogrendszer az alaptörvényben (Grundgesetz) aprólékosan rögzíti nemcsak az alapjogokat, de azok korlátozási lehetőségeit is. Az angolszász „törvények uralma” koncepciója helyett itt az „alkotmányos jogállam” felfogása uralkodik: az állami hatóságoknak van, méghozzá a törvény szövege szerint igen kiterjedt engedélyezési és korlátozási jogköre – de ugyancsak a törvényben meghatározott szempontok alapján. Kevésbé ment át a köztudatba, hogy ugyanakkor az alaptörvény egy cikkelyében maga is kizárja az alapjogok lényegi tartalmának korlátozását, ami a Karlsruhében székelő német alkotmánybíróságnak legalább olyan széles mozgásteret biztosít, mint amerikai kollégáinak. Halmai konkrét jogviták, ítéletek és indoklásaik részletes ismertetése alapján bizonyítja, hogy a kifejezés szabadsága szabályozásában az amerikai és a német gyakorlat között nincs akkora különbség, mint amekkorát a törvények szövegei alapján várnánk.

A nemzetközi jog megközelítéseit általában a nyugati gondolkodás határozza meg egyfajta sajátos kompromisszumos jelleggel, ami lehetővé teszi, hogy a kevésbé demokratikus országok is aláírassák a nemzetközi egyezményeket. Épp ezért a nemzetközi emberjogi egyezmények viszonylag sok lehetőséget nyújtanak az alapjogok korlátozására, bár

Halmai szerint megfigyelhető egy a gumifogalmakat visszaszorító tendencia is.

A magyar alkotmánymódosítási tervekben a rendszerváltás alkui nyomán először a nemzetközi egyezményekre jellemző gumi-szabályok uralkodtak, s csak az 1990-es „paktum” húzta meg – német mintára – ezen korlátozások korlátait, s ruházta fel nagyobb szereppel az Alkotmánybíróságot (bár hogy voltaképpen mekkorával, azt nyilván nem látták át teljesen a megállapodás kidolgozóit).

A véleményszabadság kezdetben tisztán negatív jog volt, s lényegi elemét az előzetes cenzúra eltörlése jelentette. Mindez még nem jelentette okvetlenül az utólagos felelősségre vonás megszűnését – Halmai idézi Defoe példáját, akit egy szatírájáért pellengérré állítottak, de a pellengéren újabb szatírárt diktált, ami az előzetes cenzúra hiányának köszönhetően másnap meg is jelent.

A XIX. század végétől azonban az állam növekvő társadalmi szerepvállalásával megkezdődik az, amit Habermas – Halmai által is gyakran hivatkozott – műve óta igen gyakran a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásának neveznek. A századunkban kibomló változások kapcsán Halmait elsősorban az érdekli, milyen új kihívás elé állította a jogalkotókat és -alkalmazókat az új médiumok megjelenése és elterjedése. Az ezt tárgyaló fejezetnek nem véletlenül A LIBERALIZMUS VÉGE? a címe, hiszen a változások kikezdtek számos klasszikus liberális alapelvet. Mindenekelőtt: a frekvenciák szűkössége és a „kikapcsolhatatlanság” miatt a joggyakorlat nagyobb mértékű pozitív állami szabályozást enged meg, mint az írott sajtó esetében, s gyakran konkrét előírásokat is tartalmaz a vélemények pluralitásának megjelenítése érdekében. Átalakult vagy legalábbis változott a jogalany felfogása is, egyesek a fenti fejleményekből a közönség jogalannyá válására következtettek – ez utóbbi felfogást azonban, sokakkal együtt, Halmai is határozottan elutasítja.

Az alapjogok megalapozásának kérdésével Halmai explicit módon viszonylag keveset foglalkozik. A legtöbbet még a VÉLEMÉNYSZABADSÁG utolsó fejezetében, ahol ezen szabadságjog kétféle alátámasztását különbözteti

meg: az *instrumentális igazolást*, amely a vélemény szabadságát az egész társadalom érdekeit szolgáló *eszköznek* látja, illetve a *konstitutív igazolást*, amely a kifejezéshez fűződő individuális *jogból* indul ki. (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 307. o.) Halmi már az előző kötet első oldalain elkötelezi magát az emberi jogokat a mindenkit egyenlően megillető emberi méltóságból levezető kantianus koncepció mellett (EGYSÉLES, 16. o.), most azonban új érveket hoz fel (pontosabban: az *érveket* is felhoz mellette). A legfőbb ellenérv az instrumentális alátámasztás ellen az, hogy egy sor kifejezési forma nem védhető általa, márpedig „*ha egy alátámasztás – miként az instrumentális – nem képes átfogni az adott alapjog minden védelemre érdemes vonatkozását, akkor annak kiindulópontja hibás, tehát... másikat kell keresni*”. (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 314. o.) S miután gondosan kizárja annak lehetőségét is, hogy valaki konzekvensen képviselheti egyszerre mindkét alátámasztást,⁵ nem marad más, mint a konstitutív igazolás.

Ez a fejtegetés, amely könyvének utolsó fejezetében szerepel, utólag vet fényt arra, mit is ért pontosan Halmi azalatt, amikor még a BEVEZETÉS-ben leszögezi: a „*modern komparatív iskola*” szellemében a „*természetjog és a pozitívizmus egy jogász számára örök dülemát okozó erőnyeit*” próbálja egyesíteni. Ez az irányzat szerinte elsősorban annak feltárására törekszik, „*hogyan válnak pozitívvá a modern alkotmányokban a természetjog ideáljai, és miként segíti ezeket érvényre juttatni az alkotmánybíráskodási gyakorlat*”. (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 20. o.) Halmi tehát elveti a vélemény szabadság instrumentális igazolását, akár annak klaszszikus megfogalmazását, amely szerint a *marketplace of ideas*, az „*eszmék piaca*” nagyobb eséllyel termeli ki az igazságot, mint egy cenzúrázott disputa, akár annak legkifinomultabb szociológiai elméleteit, amelyek a kommunikációnak a modern társadalomban betöltött, kitüntetett szerepéből indulnak ki. Halmi sem állítja azt, hogy a konstitutív igazolás alapján a kifejezésnek semmiféle korlátozása nem képzelhető el, ugyanakkor ezen „*igazolás alapján nem létezhet olyan kijelentés, amely időtől és a körülményektől függetlenül, mindig korlátozható lenne*”. (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 315. o.) Az elvi megfontolásból az ajtón kitesékelte társadalmi tényezők visszaszökkennek

az ablakon, csak most már nem a jogok *igazolását* határozzák meg, csak azok *korlátozásának* lehetőségeit. Illetve, tegyük hozzá, még annak meghatározását is, mire terjed ki ez a jog, mi számít egyáltalán véleménynek. Halmi felidézti például, hogy kezdetben „*a Supreme Court joggyakorlata a filmet üzletágnak minősítette, amelynek semmi köze a kifejezés szabadságához, és ezért semmi akadályja az egyes államok által előírt engedélyezési rendszernek és cenzúrának*”. Évtizedeknek kellett eltelniük, míg egy „*döntés a filmet az 1. kiegészítés védelme alá tartozó kifejezési formának*” tekintette. (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 111. o. 149. lj.) Néha pedig még ennél is nehezebb meghatározni, hogy egy adott megnyilvánulási forma elsősorban véleménynyilvánítási forma-e vagy sem.

Ami talán legjobban megragadott a könyvben: a rengeteg kisebb-nagyobb per és jogvita, azok bírói megítélése és az ítéletek megindoklása, majd az a folyamat, ahogy egy-egy ilyen nagy jelentőségű ítélet visszahat a megítélési és indoklási folyamat egészére. Hasonló folyamatok természetesen minden tudományban, így sajátomban, a szociológiában is vannak, csak éppen – egyes kollégáim talán most bosszankodnak, hogy ezt elárulom, de hát nem titok ez már – ott kevésbé szigorú. A szociológia (a szociológus) ugyanis jelentős részben maga határozza meg, mit is tekint „*esetnek*”, és mit „*törvénykönyvnek*”, mindkettőből bőséges választéka van. Ez óriási előny, de apró mellékhatásként ez a tudomány másfél száz éve folyamatosan küzd azért, hogy egyáltalán tudománynak ismerjék el.

Ezért volt számomra hallatlanul érdekes az az erőfeszítés, amellyel egyes bírói testületeknek *dönteniük kell*, hogy a kifejezés szabadságát biztosító törvények hatálya alá esik-e, ha egy tüntető egy igen durva javaslatot tesz egy rendőrnek, ha egy svájci művész emberek és állatok szexuális aktusait ábrázolja a művészet szabadságára hivatkozva, ha egyes idióták könyveket írnak arról, hogy a zsidóknak tulajdonképpen jobb dolguk volt Auschwitzban, mint korábban odahaza, vagy ha egy háborúban álló országban fontos stratégiai kérdéseket tárgyaló, szigorúan titkos katonai dokumentumokat közöl a sajtó. Nem *elsősorban* – a kizárólagosság azért elég kép-

mutató dolog lett volna – a sztorizás nyűgözött le, hanem a konceptualizálásnak és megindoklásnak az a folyamata, amellyel ezek a néha triviális, máskor meghökkentően összetett ügyek, illetve az elvont jogszabályok és -elvek összeilleszthetők.

Az amerikai joggyakorlatban kialakult például a *fighting words*, a „támadó szavak” kategóriája, amely arra szolgál, hogy a káromkodó becsületsértésektől megtagadja a kommunikatív tartalmat, s így kivonja azokat az első kiegészítés – kifejezési szabadságot védő – hatálya alól. Persze ettől még komoly fejtörést okozhat, hogy egy bizonyos kijelentés valamely vélemény kifejezése volt-e vagy egyszerű sértegetés: ilyen németországi ügy vagy inkább ügyek sorozata volt, amikor egyesek „*potenciális gyilkosnak*” minősítettek minden katonát.⁶

Becsület vagy emberi méltóság védelme és a kifejezés szabadságának védelme persze igen gyakori konfliktustípus, s Halmi nem véletlenül hangsúlyozza azoknak az eseteknek a tanulságait, amelyek Nyugaton az elmúlt néhány évtizedben az utóbbi védelme felé tolták el a mérleg serpenyőjét, akár az előbbi rovására is. Az olyan nevezetes ítéletek, mint amelyek az Egyesült Államokban a *New York Times* v. Sullivan-ügyben vagy Németországban a Lüth-ügyben születtek, megerősítették, hogy a közügyek szabad vitathatósága előnyt élvez akár a közszereplők (*public figures*) méltóságának védelmével szemben. A sajtó az ilyen ítéletekből meríthetett olyan bátorítást, amely többek között a Watergate-ügyhöz vezetett. Az elvi áttörést hozó döntések után az új megvilágításba került egyedi esetek sokasága aztán kikényszerít egy bizonyos kiterjesztést: Halmi eseteket idéz, ahol például filmsztárokat vagy egy egyetemi baseballcsapat vezetőjét is *public figure*-nak minősítettek bíróságok, akikkel szemben fokozottan védett a nyilvános szólás joga. (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 148–149. o.)

A másik állandó konfliktusforrás, hogy mennyiben bújhatnak a véleményszabadság védelme alá azok, akik gyűlöletet szítanak, erőszakra, az alkotmányos rend megdöntésére szólítanak fel. Itt a klasszikus teszt Holmes bíróné, aki szerint az ilyen véleménynyilvánítások csak *megvalósulásuk reális esélye*, „*nyilvánvaló és közvetlen veszélye*” (*clear and present dan-*

ger) esetében nem esnek az első kiegészítés védelme alá. Másképp ítéleldők meg tehát, írja Halmi, az uszító szavak, ha azok egy felütölt tömeg, és másképp, ha egy pacifista társaság gyűlésén hangzanak el (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 316. o.);⁷ másképp háborúban vagy társadalmi robbanással fenyegető helyzetben, és másképp békés, konszolidált viszonyok között; másképp – a rutinos hazai értelmiségi nyilván már előre kitalálja majd ezt a szembeállítás – egy régi hagyományokkal rendelkező demokráciában, és másképp egy a diktatúrából épp kivergődött új demokráciában.

„*A liberális felfogást valló szerzőnek nemritkán szembesülnie kell a kifejezés szabadságának némelykor túl magas árával*” – sóhajt fel az ELŐSZÓ-ban Halmi Gábor. (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 10. o.) Az egyik ilyen nehezen tolerálható vélemény az ún. Auschwitz-hazugság, amely tagadja a náci népirtás tényét, vagy elbagatellizálja annak méreteit. Ugyanakkor az ilyen abszurd és émelyítő állításoknak a jogi szankcionálása is rengeteg csapdát rejt magában. A német Alkotmánybíróság egy 1979-es ítéletében: „*minden zsidó származású emberrel szembeni kollektív becsületsértésnek*” minősítette a *zsidógyilkosságok tagadását. A bíróság az indítványozási jogosultságot úgy értelmezte, hogy azzal csak zsidó származásúak rendelkeznek. E feltétel akkor tekinthető teljesültnek, ha az indítványozónak kétséghívóul legalább egy zsidó nagyapja volt*”. (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 193. o.) Ez az utolsó definíció háttorzongató emlékeket idéz fel – hisz a nürnbergi törvények is hasonlóképpen definiálták a zsidó fogalmát –, nem csoda, hogy amikor Németországban törvényt akartak hozni az Auschwitz-hazugság büntetésére, zsidó személyiségek és szervezetek is tiltakoztak. Igazi dilemma, hogy mi a teendő, amikor ilyen ügyben a vádlottak bizonyítási eljárást kérnek állításaik igazságáról – nem mintha kétséges lenne a végeredmény, de már pusztán az eljárás is a képviselhető vélemények egyikévé avatná ezeket a fantazmagóriákat. Problematikus viszont az a megoldás is, ha a törvényhozó – mint az Németországban 1992-ben történt –, „*az indoklás szövegében azt is leszögezi, hogy a náci népirtás nyilvánvaló történelmi tény, ezért a bírósági eljárás során ezek bizonyítására nincs szükség*”. (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 281. o.)

Ez a kérdés már csak azért is érdekes számunkra, mert Magyarországra is „begyűrűzött”. Az elmúlt néhány év ezen túl is bőséges hazai példatárat nyújtott Halmai számára a véleménynyilvánítás szabadsága és esetleges korlátozása körüli dilemmákról. A konkrét esetek – *Szent Korona*-ügy, *Új Hölgyfutár*-ügy, Tilos Rádió, az állami jelképek védelméről, illetve a kormánytisztviselők védelméről folytatott viták stb. stb. – ismertetésén túl Halmai hosszabb kitérőt tesz a magyar Alkotmánybíróság szerepének és tevékenységének tárgyalására is. Ennek ma, amikor ezeket a sorokat 1995 novemberében írom, különös jelentőséget ad, hogy a kormány egyik kulcsminiszterre jelentős részben épp az Alkotmánybíróság tevékenységére hivatkozva nyújtotta be a lemondását. Ugyanakkor a könyv egész megközelítéséből következik ez a kiemelt tárgyalás, Halmainak kár volt emiatt mentegetőznie az előszóban. Könyvében mindvégig hangsúlyozza ugyanis, hogy a bírászkodás, különösen az alapjogok szempontjából kulcsfontosságú legfelső bírósági vagy alkotmánybírósági *gyakorlat* egyenlő fontosságú a szabadságjogok érvényesülése szempontjából, mint a kodifikált törvényszövegek⁸ (ha vannak ilyenek egyáltalán). És nem csak az angolszász rendszerben: hiszen, bár a német típusú alkotmányos szabályozás a korlátozások viszonylag kiterjedt készletét említi, „*ugyanakkor mindezen alkotmányi felhatalmazással szabályozható korlátozásoknak határt szab az Alaptörvény 19. cikkének második bekezdése, mely szerint az alapjogok lényeges tartalmát semmiképpen sem lehet érinteni. Mint látni fogjuk – ígéri Halmai, s ezt az ígérteit be is tartja –, ez a garancia – mely egyébként egy 1990-es alkotmánymódosítás során a magyar alkotmányba is átkerült – majdnem olyan széles mozgásteret biztosít a német (és a magyar) Alkotmánybíróság számára, mint az explicit alkotmányos korlátok hiánya az amerikai Legfelsőbb Bíróságnak*”. (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 171–172. o.)

Teljesen érthető, hogy az Alkotmánybíróság él ezzel a mozgástérrel, fejtegeti Halmait, de ez nem valami „túlfűtött alapjogi aktivizmus” következménye, ahogy sokan állítják, hanem strukturális kényszer, a hatáskörök elosztásának jelenlegi konfigurációjából következik. Halmait elsősorban az *előzetes normakontroll* intézményét hibáztatja az Alkotmány-

bíróság rendkívül kiterjedt szerepvállalásáért és tevékenységének szinte elkerülhetetlen átpolitizálódásáért.

Még néhány megjegyzés: Habermas nem a kilencvenes évek elején kezdte el kidolgozni a diszkurzuselméletét, hanem évtizedekkel korábban (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 126. o.). Apróság, de ha egy mondat első felében magyar királyokról van szó, akkor a mondat második felében említett Károly a III., nem pedig a VI. (ezzel a számmal német-római császár) (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 28. o.). Nyilván csak elírás az is, hogy a könyv 1911-ben fogadtatja el a weimari alkotmányt (VÉLEMÉNYSZABADSÁG, 65. o.). Az pedig a szövegszerkesztő program és a szerkesztő összjátékának eredménye lehet, hogy német szavakból és nevekből időnként kiesik egy-egy betű (180., 208., 331., 335. o.), vagy hogy a „scharfes s” helyett többször „á” betű szerepel (88., 174. o.). A legjobban szegény Franz-Josef Strauß-szal bántak el, akinek a 85. oldalon négyszer, majd a 212–213. oldalakon összesen hatszor írják Straußnak a nevét, pedig máskor (87., 196., 286. o.) sikerül megoldani ezt a problémát (igaz az utóbbi két esetben meg a keresztnevből marad el a kötőjel). Sajnálatos az is, hogy nincs tárgy- és névmutató, pedig az ilyen típusú könyveknél gyakran előfordulhat, hogy az olvasó csak egy-egy konkrét ügy részleteit szeretné kikeresni. Ugyanakkor a könyv külalakja szokatlanul jó; kedvencem a címlapfotó az éppem véleményét nyilvánító idős hölgygel.

És még valami, ami üdítő olvasmánnyá teszi ezt a könyvet: Halmait Gábor szokatlanul *optimista*. A témában megnyilatkozók jelentős része (új)konzervatív és (új)baloldali oldalról egyaránt gyakran érzi szükségességét, hogy sötét figyelmeztetéseket eresszen meg arról, hogyan semmisíti meg a szólásszabadságot az új totalitarizmus, új nacionalizmus, a mediokrácia, a kulturális relativizmus vagy más ügyeletes mumus, az olvasó nem győz csodálkozni, hogy ez a bátor és független hang, a ritka kivételek egyikeként, hogyan tudott egyáltalán áttörni és nyilvánosságra kerülni. Halmainál nyoma sincs az ilyen típusú hisztérikusságnak, bár nem bornírt módon optimista, tudatában van egyes veszedelmes ten-

denciáknak. Bevezetésében felidézi a könyve születésekor, 1992-ben Németországban fel-lángolt idegenellenes – fizikai és verbális – erőszakhullámot, illetve az ezáltal kiváltott társadalmi reakciót. „*Kiváló példája volt ez annak, hogy az intolerancia tolerálása – hosszú távon – hatásosabb a szájkosárnál*” – jegyzi meg reménykedve. Igaz, rögtön hozzá is teszi: „*Leg-alábbis amíg nem harapnak.*” (VÉLEMÉNYSZABDÁSÁG, 9. o.)

Jegyzetek

1. És ez szerinte nem pusztán formális különbség: „*Az egyesülési gondolat – szögezi le Halmi rögtön könyvének első bekezdésében – úgy is felfogható, mint az állam és társadalom történelmileg változó viszonyának sajátos megnyilvánulása. A tágabb értelemben vett egyesü-lések egyik történeti típusa, a korporáció ugyanis az ál-lam és társadalom összekapcsolódását, másik fajtája, az egyesület ezek szétválását jelenti.*” (EGYESÜLÉS, 15. o.) Márpedig: „*E munka mindenekelőtt az egyesülési sza-badság mint emberi jog formáival foglalkozik.*” (Uo.)
2. Az ironia az enyém, nem a szerzőé, Halmainak pozitívabb képe van a francia forradalom szerepéről az emberi jogok terén, mint nekem.
3. Mert bár Angliában nincs olyan jellegű írott alkotmány, mint a kontinentális országokban, viszont külön kategóriába sorolják az emberi jogok egy részét szabályozó *statute law*-t, a *törvényi jogot* (amelybe például a Magna Charta, a Habeas Corpus vagy a Bill of Rights tartozik), s amelyet „*az angol alkotmány-tudomány a törvényi jog (statute law) alapjogi tartalmú szabályait az angol alkotmányfogalom körébe vonja.*” (EGYESÜLÉS, 51. o.)
4. Halmi szerint, bár elvileg valamennyi amerikai bíróság élhet alkotmánybírói jogkörével, ezt a legelső szinten csak a legkritikább esetben veszik igénybe.
5. Bár természetesen elismeri, hogy vannak ilyen próbálkozások, illetve hogy az olyan bírői indoklá-sokban, amelyek a közügyek vitathatóságát társa-dalmi hasznosságuk, a pornográfát viszont társa-dalmi hasznatlanságuk miatt itéli védendőnek, il-letve korlátozhatónak, erőteljesen érvényesül az instrumentális alátámasztás érvrendszerére.
6. Érdekes: az ilyen esetekben mindig volt legalább egy katona, aki becsületsértési pert indított, ahelyett hogy visszalőtt volna, megjegyezve – Halmi könyve is ezt sugallja, hogy legalább ekkora alappal –, hogy minden értelmiségi, aki közügyekben nyilatkozik, potenciális gyilkos. A *Magyar Narancs* egyik cikke jut

eszembe – sajnos nem emlékszem, melyik számban, és kinek a tollából –, ahol a szerző azt elemzi, milyen szerepet játszottak az *értelmiségiek* a délszláv háború-ban. Egyik tömeggyilkost a másik után említi, az (ér-telmiségi) foglalkozásával együtt, majd megállapít-ja: „*Ennyit az értelmiségről.*” Valahogy így kell csinálni – a szerzőt tudtommal nem jelentette fel senki.

7. Bár, hadd jegyezzem meg, pacifistája válogat-ja. Indokoltak már meg gyilkosságokat, háborúkat, népiirtásokat a béke védelmével.

8. Ezt már a fejezet címei is jelzik: AZ I. ALKOTMÁNY-KIEGÉSZÍTÉS ÉS A SUPREME COURT; A GRUNDGESETZ ÉS KARLSRUHE; A MAGYAR SZABÁLYOZÁS ÉS AZ ALKOT-MÁNYBÍRÓSÁG GYAKORLATA.

Dupcsik Csaba

VITA

Rába György

A KÖZLEGÉNYEKET AKARJUK!

Vita Kornis Mihálllyal

Irigylem Kornis Mihályt. Micsoda élmény-ben lesz része, amikor ráeszmél Mándy Iván kései műveinek érdekességére, esztétikai po-livalenciájára, egzisztenciális izgalmára és a magyar irodalomban szokatlan valóság szem-léletére, nem utolsósorban pedig az író szer-ves fejlődésére! Mekkora tisztul szemhatára, ha majd megvilágosodik előtte az *Újhold* az a poétikai forradalom, hogy az avantgarde eredményeit: a műfajok fölszámolását, a disz szonanciák egységét, a személyiség ambiva-lenciáját az izmusok anarchiájával szemben is meg tudta valósítani! Tánca perdül majd örömeiben Kornis, hiszen idevágó képességét már fölfedte, amikor egyszer ráocsúdik, az élet ugyan él és élni akar, de pucér önmagá-ban még nem irodalom.

Kornis Mihály húsz éve nem tudja végig-olvasni Mándy Iván könyveit. Ezt joga van ki-mondani. Az írás életveszélyes mesterség, és iratlan erkölcsi kódexéhez tartozik, hogy a szerzőnek főhajtva kell fogadnia bármely a könyvét sújtó akár téves kritikát – de a szem-élyét érintőt nem! Minden bírálat elvi jogát